

BAKI İSLAM UNIVERSİTETİ
ZAQATALA ŞÖBƏSİNİN

**ELMİ
MƏCMUƏSİ**

№: 02 2007

Azərbaycan Respublikası
Bakı İslam Universiteti Zaqatala Şöbəsinin
Elmi Məcmuəsi

Direktor
İbrahim İBRAHİMOV

Elmi Redaktor
Dr. İbrahim Baz

Redaksiya heyəti
Fuad QULİYEV,
Rüfət ŞİRİNOV, Dr. Əhməd NİYAZOV

Ünvan
Bakı İslam Universitetinin Zaqatala şöbəsi
Zaqatala

Tel:
(+994) 17453246
52183

e-mail:
elmimecmua@yahoo.com

Bu məcmua Bakı İslam Universiteti Zaqatala Şöbəsi Pedogoji Şurasının 23 Mart
2006 tarixli Növbədənkonar İclasının 5 sayılı qərarı ilə çap edilmişdir.

2007

ISBN: 978-9952-8112-3-0

İÇİNDƏKİLƏR

Dr. İbrahim BAZ Kadızedelilər Hərəketi Və Fikri Referansları Birgivi Mehmed Efendi Arasındakı Zihniyyət Farkı.....	7
İbrahim EROL Arab Dilində İrab Olgusu.....	31
Rövşən ƏLİYEV İslamda Bidət Anlayışı Ortaya Çıxışı Və Təsnifi.....	61
Fuad QULİYEV İslam Hüququna Görə Qeyri-Müsəlmanların Hüquqi Statusları	89
Dr. Əhməd NİYAZOV Nikahın Bəzi Mübahisəli Məsələləri Və Onların Müasir Vəziyyətinə Bir Nəzər.....	109
Mehman İSMAYILOV Ailə Və İslamdakı Yeri.....	129
Laçın QULİYEV Yasin Surəsindəki Bədii Təsvir Vasitələri.....	137
Rüfət ŞİRİNOV Məzhəblərin Ortaya Çıxmasında Hədislərin Rolu.....	153
Dr. Rafiz MANAFOV Con Hikini Din Fəlsəfəsinin Əsas Prinsipləri.....	173
Kamran ABDULLAYEV XIX Əsrdə Azərbaycanda Yaşamış İki Böyük Sufi: İsmayıl Şirvani Və Həmzə Nigari.....	187
Dr. Rafiz MANAFOV Din Fəlsəfəsi Nədir?.....	199
İbrahim EROL Hz. Muhammedin Başarı Prensipəri.....	205
İbrahim BAZ Konferans: “Şəxsiyyət Gelişimində Kalb Terbiyesinin Rolü Və Ehemiyəti”.....	211

Təqdim

İlim, toplumları aydınlık yarınlara taşıyan ışıktır. İlme ve ilim adamlarına dəğər verən toplumlar, inkişaf etmiş, müreffeh və lider toplumlardır. Bu anlamda İslam'ın ilk emrinin “oku” olması, Hz. Peygamberin beşikdən mezarı kədər ilim öğrenmeyi təvsiyə etməsi; hikməti, mü'minin yitik malı olaraq görməsi böyük önəm arz etməkdədir. Hətta Bedir savaşıında, mü'minlərə okuma yazma öğretmə karşılığında esirleri sərbəst bırakması həyatın hər anında öğrenmə və öğretmə konusunda bir imkan aradığını ortaya koyması açıısından üzərində durulması gərəkən önəmli bir noktadır. Bu münasəbetlədir ki Müslümanlar tarix boyunca ilim öğrenmək adına bir çok zəhmətlərə katlanmış, uzun yolculuqlar yapmışlar və bir çok ilim yuvası kurmuşlardır.

Bu anlamda fəaliyyət göstərən Bakü İslam Üniversitesi Zaqatala Şubəsi də kurulduğu 1998 yılından bugünə, çok böyük bir funksiyon icra etməkdədir. Talebə və hocaları Azərbaycan dahilində böyük bəşarılar əldə edərkən aynı zamanda yurtdışında da Azərbaycanı bəşarı ilə təmsil etmiş və etməkdədir. Talebələrımız aldıkları yüksek seviyeli eğitim və mezun olurkən hazırladıkları Azərbaycan'ın irfan dolu ilmi zenginliğini ortaya koyan keyfiyyətli diplom işləri ilə güçlü və müreffeh yarınların mimarı olarak həyata atılmaktadırlar.

Müəllim kollektifi isə bir yandan titizliklə dərş okuturkən aynı zamanda okuttukları dərş kitablarını kendileri hazırlamışlardır. Önümüzdəki tədris yılında bu kitablar çap edilərək həm kendi talebələrimizin həm də Azərbaycan ilim dünyasını istifadəsinə sunulacaktır.

Ayrıca gərəkən yıl ilk sayısını çıkardığımız İlmü Mecmuanın ikinci sayısını hazırlamış bulunuyoruz. Müəllimlərimizin böyük özverilerlə hazırladıkları makalələri redaksiya həyətü tək tək inceleyerek son şeklini vermişlerdir.

Bu sayımızda davətli olarak gələn Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim üyesi Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz Bey'in fakültemizdə vermiş olduğu müəllimlərimiz və talebələrımız tarafından böyük ilgi gərəkən “Şahsiyyət Gelişimində Kalb Terbiyesinin Rolü Ve Ehemmiyeti” konulu konferansını yayınıyoruz.

Ayrıca fakültemizi ziyarət edən bütün konaklar tarafından böyük ilgi gərəkən bu günə kədər hazırlanmış və bu yıl hazırlanmakta olan diplom işlərinin listesini veriyoruz.

Bu sayının hazırlanmasında eməği gərəkən bütün müəllimlərimizə və yayın ekibinə öz təşəkkürlərimizi bildiririz.

Elmi redaktor

KADIZÂDELİLER HAREKETİ VE FİKRÎ REFERANSLARI BİRGİVÎ MEHMED EFENDİ ARASINDAKİ ZİHNİYET FARKI

Dr. İbrahim Baz

Abstract

KADIZADELIS AND IMAM BIRGIVI

Our article's subject is "the difference between Kadızadelis and their ideological references İmam Birgivi. Kadızadelis is a ideological and religious movement that brought up seventeenth century. Scholarships, statesmen and most of people have been affected from this movement.

However, in the conclusion from investigates, we can say that İmam Birgivi is very straightforward man in his all of opinions and behaviours. Maybe, his mistake is to try to smooth misunderstands and wrong practices brought up for a long time as alone and quickly. Nevertheless, while Kadızadelis have criticized sufis and bidats at the same time have aimed to gain advantage and power.

Key words: Kadızadelis, İmam Birgivi, Bidat.

Kadıızâdeliler Hareketi, XVII. Yüzyılın en önemli dinî ve fikrî tartışması olup dönemin ulemâ, udebâ, tarihçi, devlet adamı ve hatta sultanlarını meşgul eden bir konudur. Bu konu, her ne kadar tarihte olmuş bitmiş gibi gözükse de, özü itibarıyla Haricî mantalitesinden günümüz modernist düşüncesine uzanan fikrî serüvenin bir kesitini ortaya koymaktadır ve halen devam etmektedir. Kadıızâdeliler hareketinin özel nedenlerine geçmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması açısından İslam tarihi boyunca din anlayışı farklılıkları ve bunların nedenleri üzerinde bir özeti bilgi sunmak faydalı olacaktır.

I. Giriş: Din ve Din Anlayışı

Kur'an âyetlerinden bir kısmı muhkem bir kısmı ise müteşâbihdir. Müteşâbih âyetlerin anlamını mutlak olarak ancak Allah bilir.¹ Diyebiliriz ki, âyetlerden bir kısmının müteşâbih olduğunun Kur'an tarafından beyan edilmesi, onların aynı zamanda yorumlanmaya ihtiyaç duyduğunu ve anlaşılması hususunda insanların akıllarını kullanmaları ve hatta zorlamaları gerektiğini ortaya koyar. Zaten Kur'an da insandan ısrarla aklını kullanmasını istemektedir.² Aklın vazifesi, insanı imana götürmektir. İmanın keyfiyetini anlama ve kavrama konusunda ise acziyetini itiraf etmek zorundadır. Ancak burada belirtmek gerekir ki, bazı müteşâbih âyetlerin anlaşılması hususunda İslam düşüncesinin en büyük âlimlerinin bile değişik yorum ve anlayışlara sahip olduğu âşikardır. Bir çok itikâdî ve amelî mezhebin ortaya çıkmış olması da bu anlayış farklılıklarının bir neticesidir. Dinin temel kaynağı olan Kur'an âyetleri hususunda dahi bu anlayış farklılıklarının varlığı ve bunların pratik hayata yansıyan yönüyle itikâdî ve amelî mezheplerin zuhûru ve bunların çeşitliliği bir yana; Hz. Mûsa ile kendisine rahmet ve ledün ilmi verilmiş olan ve Hızır (as) olduğu kabul edilen bir "kul"un hikayesinde³ görüldüğü gibi, aklın zâhirini anlamakta âciz kaldığı âyetlerin bulunması, insanların anlayış farklılıklarının her zaman olabileceğini ve bunun tabii olduğu göstermektedir denilebilir.

Dinin özüne taalluk etmeyen konularda farklılıkların bulunması ve bu durumun İslam tarihi boyunca çeşitli şekillerde tezahür etmiş yaşanan bir realite olması; dinin inanç, ibadet ve ahlak esasları hususunda insanların zâhirî ve bâtinî anlamda tek bir forma konulamayacağını göstermektedir. İnsanların fitrat itibarıyla farklı yaratılmış olması nedeniyle, anlayış farklılıklarının bulunması ve hatta iman düzeylerinde dahi farklılıklar gözlenmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Kimilerine göre iman ile amel bir bütün kabul edilirken, bir başkasına göre kesinlikle ayrı kabul edilmektedir. Fert olarak bakıldığında, bir peygamberin çocuğu iman etmezken,

1 Ali İmran, 3/7.

2 Kur'an'da, 275 yerde "Düşünmüyor musunuz, Akıl erdirmiyor musunuz?" şeklinde insana sorulmakta; 200 yerde "düşünme ve tefekkür" emredilmektedir.

3 Kehf Siresi, 65.

bir şâkinin oğlu velî olabilmektedir.

Dinin hükümlerinin farklı anlaşılması hususunda başta Kur'an âyetlerinden kaynaklanan husûsîyetler bulunduğu gibi, insanların anlayış seviyelerinin aynı düzeyde olmaması da bir diğer önemli faktördür. Bunun bir neticesi olarak, farklı anlayışlar bu güne kadar var olageldiği gibi bundan sonra da var olmaya devam edecektir.

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız anlayış ve bunun neticesi olan yaşayış farklılıkları, İslam'ın hükümlerini doğru şekilde anlama ve yaşama gayretinde bulunan akl-ı selim sahipleri için tabii bir durumdur. Ancak bu farklılıkları körükleyen, kullanan, abartan, çoğaltan zihniyetler de yok değildir. İnsanoğlunun her zaman en hassas olduğu "din" konusundaki bu zihniyetin yaklaşım tarzı, tarih boyunca fitne tohumlarının yayılmasına, düşmanlıkların artmasına ve hatta kan akmasına neden olmuştur. Halbuki İslam tevhid dinidir. Ayrılık değil, ittifaklar esastır. Müslümanların aralarındaki müşterekleri değil, azınlıktaki farklılıkları esas alarak hareket etmeleri veya ettirilmeleri, tarihte olduğu gibi günümüzde de mezhep farklılıklarının körüklenmesiyle İslam coğrafyasını mezhep ve hizip savaşlarıyla kan gölü haline getirilebilmektedir.

İslam'ın hükümlerini anlama ve onların hikmetine vakıf olma konusunda yeterince düşünmeyen, aklını yormayanların yani hükümlerin yalnız kabuğunda kalıp, kalıbından kalbine ve hikmetine inemeyenlerin tarih boyunca kuru ve ruhsuz bir radikalizm ve fanatizme mahkum olarak kısır döngüde kaldıklarına; netice olarak da kendi din anlayışının en doğru olduğunu güçlü şekilde beyan ederken, farklı düşünenlere karşı, onları anlama konusunda herhangi bir gayret göstermeksizin gayet acımasız, insafsız, dışlayıcı, güç kullanıcı ve hatta çok basit şekilde tekfire kadar gidebilen bir tutum sergilediklerine şahit olmaktayız. Bunun mukabili olarak, hükümleri hikmetiyle tanıma ve onların derûnuna vâkıf olmaya talip olanların ise daha kuşatıcı, kucaklayıcı, ifrat ve tefritten uzak, orta yolu takip ettiklerini görmekteyiz. Ashında bu iki yaklaşım tarzı, yalnız dinî meseleleri ve dindarları anlama hususunda değil, insana dair bütün olay ve değerler konusunda geçerlidir diyebiliriz.

Kelimeler, kavramları kuşatmakta yetersizdir. Sözün bir zâhirî ve basit

anlamı, bir de özü yani temel maksadı ve derûnu vardır ve hatta bunun yanında tâlî maksatları ve hikmetleri bulunabilir. Dolayısıyla, sözlerin kabuğunda kalmak bir çok zaman yanlış en azından eksik karara almaya ve kanaat sahibi olmaya götürebilmektedir.

Toplumların nizam ve intizamının bozulduğu, otorite boşluk ve buhranlarının arttığı dönemlerde bir çok dini ve fikri tartışma görülür. Bu tür vasatlar, insan psikolojisi olduğu kadar toplum psikolojilerini de rahatsız etmekte, toplumun değerlerinde kaymalar ortaya çıkmakta ve dinî, insanî, ahlakî değerlerde yozlaşmalara sebebiyet vermektedir. Buhran dönemlerinde bir kısım insanların kendi dışındakileri eleştirerek uzaklaştıklarını iddia ettikleri, dinin temel kaynakları olan Kur'an'a ve sünnete çağırma talepleri tabii bir durumdur. Üstelik isim ve ilke olarak cazip ve aynı zamanda duygusal anlamda insanları etkileyecek bir görüntüye sahiptir. Ancak karşısındaki insanları bidatlere dalmakla itham ederek yeniden Kur'an ve Sünnete çağırınların, bu iki temel kaynağı diğerlerinden daha doğru anlayıp-anlamadıkları ve niyetlerinin ne olduğu, cevap bekleyen bir soru olarak her zaman ortada durmaktadır.

Kur'an ahkâmını yalnız zâhiri vechesiyle anlama ve tatbik etme zihniyeti, sonraki yıllarda şekil ve niyet olarak birebir örtüşmeyip bazı farklılıklar gösterse de, Haricilerle başladıktan⁴ sonra Hanbelî mezhebi içerisinde, İbn Teymiye (ö. 728/1328) hareketinde ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) düşüncesinde, İmam Birgivi (ö. 981/1573) düşüncesinde, makalemizin konusu olan Kadızâdeliler hareketinde, Muhammed İbn Abdilvehhâb(1260/1792) düşüncesinde ve nihayet son asırda Mısırlı Muhammed Abduh (ö.1323/1905) ve talebesi Reşit Rıza (ö.1354/1935) ile günümüzde selefi⁵ bir hüviyet taşıyan modernist akımlarda varlığını sürdürmüştür. Bu hareketlerin içerisinde yer alan bütün âlimlerin aynı şekilde ve yanlış düşündükleri şeklinde bir kanaat serdedilecek

4 Hariciler, Hz Osman ve Hz. Ali'yi Kur'an ahkâmıyla hükmetmeme ile itham ederek kâfir saymalarını yanlış Kur'an ve din anlayışının en temel örneklerinden biridir. Hakem olayı olarak tarihte yerini alan bu olayda, Hz. Ali'nin, "Biz adamları değil, Kur'an'ı hakem tayin ettik; Kur'an ise insanlar vasıtasıyla dile gelir." şeklinde vermiş olduğu cevap, Kur'an'ın ve dinin nasıl anlaşılması gerektiğini en güzel şekilde ortaya koymaktadır: (Fırlalı, Ethem Rûhi, Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri, İzmir 2004, s.84, 40)

5 "Sahabe ve tâbiûn mezhebinde bulunan fukaha ve muhaddisünün yolu" olarak tanımlanan seleflik; tafsilata girmeksizin nâsları aynen kabul edilerek müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında dahi aklın hakemliğine, teville yaşanmamayı esas alan bir anlayıştır. Bkz. Fırlalı, a.g.e., s.63.

olursa bu tamamen yanlış bir tespit olur. Hatta İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cezviyye'nin zühdi tasavvufun temel unsurlarını ele alan eserler yazdıklarını ve hayatlarında bunu tatbik ettiklerini görmekteyiz. Ancak bu hareketlerin düşünce tarzları içinde yetişenlerin din anlayışları, yanlış anlamalara ve uygulamalara neden olabilmektedir. İşte Kadızedeliler hareketi de, yalnız sûfilerce değil, döneminin ulemâsı ve devlet erkânı hatta sonraki yılların ulemâ ve tarihçileri tarafınca da kötü örneklerden biri olarak görülmektedir.

II. Kadızedeliler Hareketinin Arka Planı ve Birgivi Mehmet Efendi

Osmanlı tarihi içerisinde önemli bir yeri olan ve meydana geldiği XVII. yüzyıldan günümüze kadar bir çok ilim ve fikir adamının çalışmasının konusunu teşkil eden⁶ fıkıh ehli ile mutasavvıflar arasındaki bu dinî-fikrî tartışma, ilk olarak Kadızede Mehmed Efendi ismindeki bir vâizin başlatması münâsebetiyle, “Kadızedeliler Hareketi”⁷, Kadızedelilerin karşısında mutasavvıfları temsil eden ve “Sivâsî” olarak tanınan Abdülmecîd-i Sivâsî ve onun takipçilerinden başta Abdülehad Nûrî'ye nispetle de, “Kadızedeliler-Sivâsîler”⁸ mücâdelesi şeklinde

- 6 Necati Öztürk, *Islamic Orthodoxy, Among The Ottomans In The Seventeenth Century With Special Reference to The Qâdı-zâde Movement*, (Basılmamış Doktora Tezi), Edinburg Üniversitesi, 1981; Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadızedeli Movement: An Attempt of Şerî'at-Minded Reform in the Ottoman Empire*, (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University, 1990; M. Hulusi Lekesiz, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1997; Madeline C. Zilfi, “The Kadızedelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul”, *Journal of Near Eastern Studies*, 4 (1986), çev: Hulusi Lekesiz, “Kadızedeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhyâ Hareketleri”, *Türkiye Günlüğü*, sy.: 58 (Kasım-Aralık, 1999), ss. 65-79; M. S. Çapanoğlu, “Dördüncü Murad Devrinde Fıkıhçı Yobazların Dâvâsı” *Tarihten Sesler*, c. I, sy., 2 (Şubat 1943), ss. 37-39; Hans George Mayer, “İçtimâî Tarih Açısından Osmanlı Devleti’nde Ulemâ-Meşâyih, Münâsebetleri, KAM, yıl: 9, sy., IV (1980); İbrahim Baz, *Abdülehad Nûrî Hayatı Eserleri ve Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara 2004.
- 7 Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızedeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: XVII-XXI/1-2, (1979-1983), Ankara 1983, ss. 208-225.
- 8 Necdet Sakaoğlu, “Kadızedeliler-Sivâsîler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, IV, ss. 367-369; Yılmaz, Necdet, *OTT*, ss. 449-452; Akkaya, Hüseyin, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızedeliler-Sivâsîler Tartışması”, *Osmanlı*, Editör: Güler Eren, VII, ss. 170-177; Cengiz Gündoğdu, “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadızedeliler Mücâdelesi”, *İLAM*, c. III, sy., 1, (Ocak-Haziran 1988), ss. 37-72; Kara, Mustafa, “Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih-Medeniyet-Kültür*, İz Yay., İstanbul 1996, c. I, s. 221; Türer, Osman, *Muhammed Nazmî*, ss.

tarihteki yerini almıştır.⁹ Ayrıca kadızâdeliler hareketi, Osmanlı Devleti'nin her kademesine karşı ortaya koyduğu din anlayışı ve bunun siyâsete uzanan fikrîboyutu ve baskı yönüyle “*Hoca Nüfûzu*”,¹⁰ hedef kitleleri olan mutasavvıflara karşı ise her açıdan “*tasfiyeci*”¹¹ bir hüviyet taşımaktadır.

Tartışmanın ne şekilde cereyan ettiğine geçmeden önce, Kadızâdelilerin fikrî referansı konumundaki Birgivî Mehmed Efendi ve İslam tarihinde benzer tavırlar ortaya koyan diğer şahıs ve hareketleri kısaca tanıtmak faydalı olacaktır. Çünkü, Kadızâdeliler olayında görüldüğü gibi, bu tür gelişmelerin hasbelkader meydana gelmiş değil, tarihin seyri içerisinde siyâsî, içtimaî ilmî ve dînî açıdan bir takım gerekçelere dayanan bir zihniyetin tezâhürü olduğu kanaatindeyiz. Burada hemen belirtmek gerekir ki, bu tür hareketlerin özünde, zaman içerisinde çoğunlukla örfe dayalı olarak ortaya çıkan bid'atlardan¹² uzaklaşmak ve yeniden Kur'an ve sünnete dönmek çerçevesi bir İslam anlayışı sergileme mantığı yatar. Kadızâdeliler de aynı şekilde hareket ederek bidat olarak nitelendirdikleri konularda¹³ halkı uyarma ve

22-29.

- 9 Kadızâdeliler hareketi olarak anılmasına rağmen “Kadızâdeliler-Sivâsiler tartışma” şeklinde de tanımlanmıştır. Kadızâdelilerin karşısında devirlerinin en seçkin mutasavvıfları yer alır. Tartışmanın taraflarını şu şekildedir:
 1. Küçük Kadızâde Mehmed Efendi (ö.1045/1635) ve karşısında Abdülmecid-i Sivâsi Efendi (ö. 1049/1639),
 2. Üstünânî Mehmed Efendi (ö.1072/1661) ve karşısında müellifimiz Abdülehad Nûri Efendi (ö. 1061/1651),
 3. Vâmî Mehmed Efendi (ö. 1096/1685) ve karşısında Niyazî-i Mısırî (ö. 1105/1694).
 Tartışmayı başlatan Kadızâdeliler olup, mutasavvıflar cevap veren ve savunan konumundadırlar.
- 10 Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfûzu,Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997. Bu eserde temel olarak XVII. Yüzyıl ile başlayan ve Kadızâdeliler ile zirve noktasına ulaşan devlet yönetimi üzerindeki ulemânın nüfûzu ele alınmakla birlikte, Kadızâdeliler zümresine dâhil olmayan ulemâ ve hatta Aziz Mahmud Hüdâyî gibi sûfililerin de etkilerine değinilmektedir.
- 11 Ahmet Yaşar Ocak, konuyla ilgili yazdığı makaleye “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi” ismini vermiştir. Bkz. Ocak, a.g.m. s. 208.; Unan, Fahri “Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhâlefet: Birgivî Mehmet Efendi”, Türk Yurdu, sy., 36, Ankara, 1990; Karagöz, Mehmet, “Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler”, Türkler, Edit: Komisyon, Ankara 2002, XI, s. 141.
- 12 Kadızâdeliler hareketinin taşıdığı selefi anlayışın temel karakteristik özelliklerinden biri muhâliflerini “Bid'at” ehli olmakla itham etmektir. Bkz. Atay, Hüseyin, İslam'ın İnanç Esasları, Ankara 1992, s. 125.
- 13 Kadızâdelilerin bidat olarak nitelendirdikleri konular itikâdî konular olmayıp, eskiden beri fikrî ayrılıkları neden olmuş iftihalı konular olduğu görülmektedir. Buna rağmen Kadızâdelilerin “elbet bu fiilleri irtikâb eden kâfir olur” (Naimâ, Naimâ Tarihi,(Ravzattü'l-Hüseyin fi Hülâsât Ahbâri'l-Hafikâyn), çev: Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yay., İstanbul 1967, VI, s. 2720.)

bidat ehlinde kurtarma kılıfı vardır. Bu çağrı, görünüşte prensip olarak doğru ve kimsenin itiraz edemeyeceği bir hakikattir. Ancak, her nedense bu hareketler, istikrarın bozulduğu, siyâsi ve içtimâî buhranların yaşandığı dönemlerde meydana gelmesiyle dikkat çeker.¹⁴ Onun için bu yöndeki sosyal kültürel hareketlerin bir

dediklerini görmekteyiz. Tartışmanın konuları şunlardır:

1. Eşyanın hakikatlerinden bahseden akli ve riyaî (matematik) ilimlerin tahsilinin meşrû olup olmadığı,
2. Hızır (a.s.) hayatta olup olmadığı,
3. Ezan, na't, mevlid gibi şeylerin güzel sesle ve makamlarla okunmasının caiz olup olmadığı,
4. Tarikat erbabının yaptıkları sema' ve deverânın meşrû olup olmadığı,
5. Cuma namazında hutbe okunurken peygamber ve sahabe isimleri geçtiğinde, peygambere "tasliye" (sallallahü aleyhi ve sellem) ve ashâba "tarziye" (radiyallahü anh) demenin caiz olup olmadığı,
6. Tütün, kahve, sigara ve sonradan bulunan keyif verici şeylerin haram olup olmadığı,
7. Hz.Peygamberin ebeveyninin imanla ölüp ölmedikleri,
8. Firavun'un mü'min olarak ölüp ölmediği,
9. İbn Arabî'nin velî veya kâfir olup olmadığı
10. Hz. Hüseyin'in şehâdetine sebep olan Yezid'e lanet edilip edilemeyeceği,
11. Hz.Peygamber zamanından sonra ortaya çıkan bid'atların yapılmasının caiz olup olmadığı
12. Kabir ve türbelerin ziyaret edilmesinin caiz olup olmadığı
13. Regâib, Beraat, Kadir gibi kandil gecelerinde cemaatle nafîle namaz kılıp kılmamayacağı,
14. Büyüklere ayağa kalkmanın, selam alırken eğilmenin ve onların el, ayak ve eteklerinin öpülmesinin doğru olup olmadığı,
15. Emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker'in hangi durumlarda vacip olduğu veya her konuda vacip olduğu,
16. Rüşvetin bazı durumlarda caiz olup olmadığı,
17. Din, Şeriat ve millet kelimeleri aynı anlamlara gelmekle birlikte bazen müterâdif olarak da kullanıldığına göre Muhammed ümmetinden birinin, İbrahim ümmetinden demesi câiz olur mu?
18. Eşyanın Allah'ı tesbih etmesi hâl ile midir, kâl ile midir?
19. Denizde avlanan bütün hayvanların yenilip yenilemeyeceği
20. Hz. Hasan ile Hüseyin'in dedelerinin kılıcı ile öldürülüp öldürülmediği
21. Namazlardan sonra musâfaha yapmanın bid'at olup olmadığı. (Naimâ, Naimâ Tarihi, VI, s. 2718; Kâtip Çelebi, Mizânü'l-Hak, ss. 35-156; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c. III, s. 357; Mehmed Murad, Tarih-i Ebu'l-Fâruk, Matbaa-i Amidi, İstanbul, 1329, VII, 58-59; Yurdaydın, Türkiyenin Dini Tarihi, s. 118; a. mlf., İslam Tarihi Dersleri, s. 126-127; Sakaoğlu, Necdet, "Kadızedeliler-Sivâsiler", DBİA, c. IV, s. 369; Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, s. 95-96; Akkaya, Hüseyin, XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızedeliler-Sivâsiler Tartışması", Osmanlı, Editör: Güler Eren, c. VII, s. 171; a. mlf., a.g.e., ss. 27-28; Nazmî, a.g.e., s. 177-182; Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, s. 103; Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadızedeliler", DİA, c. 24, s. 100; Gündoğdu, a.g.e., s. 94-95; Nazmî, Hediyye, s. 176-179.

14 İktisadî gelişmeler ve bunların özel olarak tasavvufî genel olarak da ahlâkî yönü üzerine incelemelerde bulunan Sabri Ülgener, siyâsi, ve içtimâî buhranların yaşandığı dönemlerde bu gelişmelere paralel ve doğru orantılı olarak toplumların da zihniyet gelişim ve değişiklikleri yaşadığını söyler. Bkz. Ülgener, Sabri F., İktisadî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İ-

tesâdüf sonucu olduğunu söylemek zordur.¹⁵

Bu çizginin XVI. yüzyıldaki temsilcisi ise Birgivî Mehmed Efendi (929/1523-981/1573)'dir. Birgivî Efendi, 929/1523 tarihinde Balıkesir'de doğdu. Asıl adı, Takiyyuddîn Mehmed'dir. Babası Pîr Ali Efendi, Balıkesir'de müderris idi. İlk tahsilini babasının yanında tamamlayan Mehmed Efendi, ardından İstanbul'a gelerek dönemin önde gelen âlimlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi'den ders okur ve Rumeli Kazaskeri olan ve Kızıl Molla diye tanınan Abdurrahman Efendi'nin mülâzimi (asistanı) olur. Bu arada, Abdurrahman Efendi sayesinde Edirne kassâmı askerîsi¹⁶ görevine tayin edilir. Camilerde vaazlar yapan Mehmed Efendi, etrafında gördüğü ve tasvip etmediği ücretle Kur'an okuma, kadılar ve diğer devlet erkânı arasında rüşvetin yaygınlaşması, zengin çocuklarına hak etmedikleri halde ilmî payeler verilmesi gibi, Osmanlı'da içtimâî çözümlenin ve kemâlden zevâle gidişin habercisi hadiseleri kürsüden eleştirerek insanları bid'atlerden uzaklaşmaya, Kur'an ve sünnete ittibâyâ çağırır. Ardından, bu konularda halkta bir gelişme görememesi üzerine, kassâm-ı askerî iken aldığı paraları iâde ederek, İstanbul'daki Bayramiyye şeyhlerinden Abdullah-ı Karamânî'ye intisâb eder. Ancak fıtratına pek uygun olmayan bu yolda, şeyhinin de tavsiyesi ile Sultan II. Selim'in hocası Birgi'li Atâullah Efendi (ö. 979/1571)'nin yaptırdığı medreseye müderris olur ve burada şöhret bulur. Mehmed Efendi, bu tarihten sonra Birgivî olarak anılmaya başlar pek çok talebe yetiştirir ve Birgi'de 981/1573 tarihinde vefât eder. Birgivî Mehmed Efendi, hayatının sonuna kadar bildiği doğruları hiç çekinmeden söyleyen, dürüst ve tavizsiz bir ilim adamı olarak tanınmış, döneminin içtimâî sorunlarıyla ilgilenmiş ve hatta bu münâsebetle bir ara İstanbul'a giderek Sokollu Mehmed Paşa'yı ikâz etmiş ayrıca, dönemin bir âdeti olan padişahlara eser sunma geleneğine de itibar etmemiştir.¹⁷

tanbul 1991, s. 11 vd.

15 Ocak, Kadızâdeliler Hareketi, s. 208.

16 Kassâm-ı Askerî: Yeniçeri ocağı efrât ve zâbitânından ölenlerin metrukâtına âit işlerle meşgul olan heyet arasındaki şer'î memur hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Pakalın, OTDTS, II, 210.

17 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, Mizânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü), sad.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 2001, 133-136; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 354-355; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I, 253-256; Arslan, Ahmet Turan, İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisâtındaki Yeri, Seha Neşriyat, İstanbul, 1992, ss. 24-69; Emrullah Yüksel, "Birgivî", DİA, VI, 191-194; Kasım Kufuralı, "Birgivi" MEBİA, c. II, ss. 634-635; Atksoy, Hasan, "Birgivi (Birgi'li) Mehmed Efendi", TDEA, c.

Kâtip Çelebi'nin Birgivî hakkındaki kanaati şöyledir: “*Birgili Mehmed Efendi şer'î ilimlerde müdakkık ve muhakkık bir kimse olup, bazı şeyhlerden işitildiği üzere aklî ilimlerden de mantık fennini gayet iyi bir şekilde tahsil etmiş, ömrünün yarısını bu uğurda tüketmişti. Lâkin, diğer felsefî ve aklî ilimler meşrebine muvâfık olmadığı için yazdığı kitaplarda onları red ve inkâr etmiş, halkın örfüne ve ahvâline vakıf olmak için tarih de okumamış.*”¹⁸ Katip Çelebi bu ifâdelerle, bir yandan Birgivî'nin ilmî yetkinliğini takdir ederken, diğer yandan eksikliğini tespit eder ve “*Lâkin bunca mücâdele ve münâkaşalardan sonra ileri sürdüğü teklifler, örf ve âdete muhâlif olmakla hiçbir işe yaramadı*”¹⁹ diyerek bir din bilgininin sosyal bilimler hakkında malumat sahibi olmasının lüzûmunu ortaya koyar.²⁰

Konumuz açısından önem arz eden Birgivî Mehmed Efendi'nin, dönemin mutasavvıflarının genel özelliği olan Sünnî düşünceye karşı, sünnî muhâlefet sayılabilecek fikirleri²¹ ve tasavvuf hakkındaki düşüncelerine gelince,²² tasavvufa mesâfeli durmasının sebeplerinden biri, fitratından kaynaklanan bir durumdur ve bunu en iyi sezen de, bir ara kendisine intisâb ettiği Bayramiyye şeyhlerinden Abdullah-ı Karamânî olmuş ve bu münâsebetle kendisini tekrar zâhirî ilimlere yönelmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, Birgivî'yi, bütün hayatı boyunca hiç taviz vermeden bid'atlerle mücâdele etmesi yönüyle İbn Teymiye'ye benzetir ve toplumda baş gösteren siyâsî ve içtimâî sorunların kaynağını, İbn Teymiye gibi yanlış din anlayışında olduğunu kabul ederek, bir anda yüzyılların birikimi sorunları halledebilme zan ve hatasına kapıldığını söyler.²³

İslam toplumlarında din anlayışı sorgulandığında, Birgivî'nin yaklaşımında

I, s. 447; Mehmed Demirci, “Birgivî ve Tasavvuf”, İmam Birgivî, yayına haz: Mehmet Şeker, Ankara, 1994, s. 59-66; İsmail Kara, “Birgivî Mehmed Efendi”, Osmanlı Ansiklopedisi, İz Yay., İstanbul, 1996, ss. 20-21.

18 Kâtip Çelebi, Mizânu'l-Hak, s. 135.

19 Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 136.

20 Katip Çelebi Kadızâdeliler-Sivâsîler tartışmasını ele aldığı Mizânu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak adlı esere de “Aklî İlimlerin Lüzûmu” nu anlatarak başlamıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., 38-47.

21 Birgivî'nin Kadızâdelilere referans teşkil eden fikirleri hakkında geniş bilgi için bkz. Unan, Fahri, “Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhâlefet: Birgivî Mehmet Efendi”, Türk Yurdu, 33-42.

22 Birgivî'nin tasavvufî yönü hakkında bkz. Demirci, “Birgivî ve Tasavvuf”, İmam Birgivî, ss. 59-66; Arslan, a.g.e., 62-69.

23 Ocak, Kadızâdeliler Hareketi, 210-213.

da görüldüğü gibi, ilk hedef, her an göz önünde olan mutasavvıflar olmuştur. Hulusi Lekesiz, bu açıdan Birgivi'nin genel gidişat hakkındaki problemi görmekte birlikte, bunun sebepleri konusunda aynı başarıyı gösteremeyerek, tenkitlerini günlük hayatta her an göze çarpan aksaklıklara ve dolayısıyla devrin şartlarına göre günlük hayatta büyük etkisi olan tarikatlara yönelttiğini ifade eder.²⁴ Bu tür yaklaşımlar, hangi alanda olursa olsun problemleri doğru tespit etmek ve bunlara köklü çözümler sunmak yerine, günü kurtarmaya yönelik popülist adımlardır.

Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, Birgivi'nin fikirlerini, o zamana kadar yerleşmiş düzeni bozacağı kanaati ile genel olarak kabul etmemiş, ancak, semâ ve deverân husûsunda aynı görüşte birleşmişlerdir.²⁵ Birgivi'nin *Tarikâtü'l-Muhammediyye*'sini şerh eden²⁶ İmam Abdülganî Nablûsî (ö. 1144/1731)'ye göre, o ehli sünnet çizgisindeki sâdât-ı sûfiyyeyi değil, tasavvufa nispet iddia ettikleri halde, onun ehli olmayanları eleştirmiş ve bunlara müteşeyyih diye hitâb etmiştir.²⁷ Hatta Birgivi, tasavvufla ilgili *Risâletün fi'z-Zikr bi'l-Lisân* isimli eser kaleme almış, hafî zikri müdafaa etmiş,²⁸ ilk dönem sûfilerinden nakillerde bulunmuştur.²⁹ Ancak devrindeki tasavvuf chlinde gördüğü hataları da, diğer konularda olduğu gibi eleştirmekten geri durmamıştır. Bu dönemde, tasavvuf çevresinden çeşitli fikirlerinden dolayı İsmail Maşukî (öl.945/1538-39), Bosnalı Şeyh Hamza Bâlî (ö. 969/1561-62), Muhyiddîn-i Karamânî(ö. 957/1550) gibi idam edilen şeyhlerin; İbn Kemâl ve Ebussuûd gibi tasavvufî çevrelerle yakın diyalog içerisinde bulunan şeyhülislamların yanında, Çivizâde Muhyiddîn Mehmed Efendi (öl. 954/1547) gibi İbn Arabî ve Mevlânâ'yı küfürle itham eden³⁰

24 Lekesiz, M.Hulusi, "Osmanlı İlim Zihniyeti: Teşekküllü Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahliil Denemesi", Türk Yurdu Dergisi, c. XI, sy., 49, (Eylül 1991), ss. 24-25.

25 Ocak, Kadızâdeliler Hareketi, ss. 212.

26 İmam Nablûsî bu eseri Hadîkatü'n-Nediyye Şerhu't-Tarîkatü'l-Muhammediyye ismiyle şerh ettiği gibi, eserin hadis ravileri hakkında Zehru'l-Hadîka fî Zikri Ricâli't-Tarîka isminde bir eser de kaleme almıştır. Bkz. Arslan, a.g.e., ss. 119-120.

27 Arslan, İmam Birgivi, s. 66. Birgivi'nin ünlü eseri et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Siratü'l-Ahmediyye de tasavvufî eser olarak kabul edilmiştir. Bkz. Arslan, a.g.e., s. 110; Yüksel, a.g.m., s. 193.

28 Arslan, a.g.e., s. 122.

29 Aynı eser, s. 66.

30 Öngören, Osmanlı'da Tasavvuf, s. 354-355; Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, ss. 154-155; a. mlf., "Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600)", Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti (1300-1600), yayın yönetmeni, Sinâ Akşin, İstanbul, 1988, s. 114-115; İpşirli, "Çivizâde Muhyiddîn", TDVİA, c. VIII, s. 348. Dönemin padişahı Kanunî Sultan Süleyman Çivizâde'nin bu büyük mu-

bir şeyhülislamın da bulunduğu unutulmamalıdır. Halbuki, Osmanlı Devleti'nin özellikle XVII. yüzyıla kadar fâkih-sûfi birlikteliği ile gerçekleştirmek istediği “*ahlak toplumu*” anlayışının özünde hoşgörü bulunmakta olup, millî, İslâmî ve insânî bir temele sahiptir.³¹ Osmanlı Devleti'nde yönetiminde “âdâb” ve bu âdâbı inşâ ve idâme ettirecek “edeb”li kişiler, çok önemli idârî esâsı teşkil etmektedir.³² Bunun için ulemâ ve mutasavvıfların devlet nezdinde dâima önemli bir konumu olmuştur. Ancak, Kadızedeliler hareketi XVII. Yüzyıldan itibaren bu iki zümrenin arasında derin ayrışmalar yaşanmasına neden olmuştur.

Hülâsâ olarak diyebiliriz ki, Birgivi Mehmed Efendi, İslâmî ilimler konusunda kendisini iyi yetiştirmiş ve eserleri sadece Kadızedeliler tarafından değil, çeşitli İslam ülkelerinde takdîre şâyân kabul edilerek üzerine şerhler yazılan müdekkik bir âlim, fikirlerinde samimî, toplumda var olan bozuklukları tespit edebilen ve bunları hiç çekinmeden en üst makamlara kadar ileten bir şahsiyettir. Ancak, felsefî ve aklî ilimlerdeki eksikliği nedeniyle bozuklukların kaynağını teşhis hususunda, meseleyi daha etraflı bir şekilde ele almayarak biraz da tasavvufa soğuk olan fitratı icabı bazı aksaklıklarını gördüğü tarifkatları eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu yönüyle de, kendisinden sonraki kuşaktaki Kadızedelilere referans olurken, eseri *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye ve's-Sîratü'l-Ahmediyye*'de, onların el kitapları haline gelmiştir.

III. Kadızedeliler

Kadızedeliler veya halk arasında *fakîh* kelimesinden bozma *fakular*³³ şeklinde

tasavvıfları küfürle itham etmesini ve bunu bir fetvâ ile kendisine sunmasını kabullenememiş ve bir süre sonra görevinden almış (Yurdaydın, a.g.e., aynı yer), hatta bir şiirle onu eleştirmiştir. Bu şiir şöyledir:

“Âştığa ta'n eylemezdi müftî-i bisyâr-fen,

Fenn-i sırr-ı aşktan bilseydi bir miktar fen,

Şeyhülislamın diyen, bir tıfl-ı ebeedhân olur,

Mekteb-i aşkımda ol yâr, idicek izhâr fen”. Şiir ve Kanûni Sultan Süleyman'ın tasavvufî yönü ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Öngören, *Osmanlı'da Tasavvuf*, ss. 250-256.

31 Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980, 331 vd.

32 Lewis, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili* (Çev.: Fatih Taşar), İstanbul, 1992, 46 vd.

33 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 354; Ocak, “Kadızedeliler Hareketi”, 220.

tanınan vâizlerden, özellikle üç şahsiyetin ön planda olduklarını görüyoruz. Üç vâizin adı da Mehmed'tir.

A. Küçük Kadızâde Mehmed Efendi³⁴

Kadızâde Mehmed Efendi 990/1582 tarihinde doğmuştur. Babası, Balıkesirli Doğancı Mustafa isminde bir kadıdır. İlk tahsilini memleketinde Birgivi'nin talebelerinden tahsil ettikten sonra,³⁵ İstanbul'a gelerek Dursunzâde Abdullah Efendi'nin muîdi (asistanı) iken, Tercüman Yunus Tekkesi şeyhi Tefsirî Ömer Efendi'ye intisap etmiş ancak, Birgivi Mehmed Efendi gibi o da meşrebine muvafık bulmadığı bu yolu bırakarak Aksaray'daki Murad Paşa Camii'nde ders vermeye başlamıştır. Ardından Birgivîzâde Fazlullah Efendi'nin yerine Sultan Selim Camii vâizliğini üstlenmiştir. 1032/1622'de Beyazıt Camii vâizliğine geçen Mehmed Efendi, 1041/1631'de Süleymâniye ve bilâhère Ayasofya Camii vâizi olmuş ve bu görevini sürdürürken 1045/1635 tarihinde hastalanarak 53 yaşında vefât etmiştir.³⁶

Kadızâde Mehmed Efendi'nin fikirleri hakkında en doğru bilgileri bir ara talebeliğini yapan Katip Çelebi verir. Ona göre Kadızâde, düzgün bir ifâde ile tesirli sözler söyleyen ve böylece duyanların sohbetini mutlaka dinlediği bir zattır. Ancak, sohbetlerinde daima “*tahta tepenler, düdük çalanlar, yetiş Toklu Dede, yetiş Boklu Dede,*³⁷ şeklinde konuşur hiçbir vaazında çamur sıçratmaktan

34 Küçük Kadızâde demmesinin nedeni, “Vâiz Emir” diye tanınan İştîbî Abdülkerim Efendi'den hilâfet alan ve Kadırga'da Sokullu Mehmed Paşa Tekkesi'nde şeyhlik yapan, aynı zamanda, Ayasofya Camii vâizliğini de yürüten Büyük Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1041-1631)'den tefrik etmek içindir. Bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 355; Nazmî, Hediye, 224; Yılmaz, OTT, 125-126.

35 Abdülbâki Gölpinarlı, Kadızâdenin bizzat Birgivi'den ders okuduğunu yazmaktadır (Bkz. Gölpinarlı, Mevlevilik, s. 158). Ancak bu bilgi doğru değildir. Kadızâde Mehmed Efendi, 990/1582'de doğarken, Birgivi Mehmed Efendi 981/1573'de vefât etmiştir.

36 Kâtip Çelebi, Mizânu'l-Hak, 137-138; a. mlf., Fezleke, II, 182-183; Naimâ, a.g.e., VI, 2717-2718; Şeyhi, Vekâyiu'l-Füzela, I, 59; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 355; Mehmed Murad, Tarih-i Ebu'l-Faruk, VII, 57; Yurdaydın, “Kadızâdeliler (Fakılar)”, Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908, İstanbul 1988, 251-252; a. mlf., İslam Tarihi Dersleri, 125-126; Gölpinarlı, Mevlevilik, 158-160; Ziffi, Madeline C., a.g.m., 66; Çavuşoğlu, Semiramis, “Kadızâdeliler”, DİA, XXIV, 100.

37 Orhan Şaik Gökyay, Kadızâde Mehmed Efendi'nin, İstanbul'un fethinde bulunan zâtlardan biri olan Toklu Dede (Duğlu Baba)'ye benzeterek, tekkelileri tahkir etmek için bu mütecâviz ifâ-

ve alay etmekten durmazdı.”³⁸ Bu tahkir ve tahrik edici sözleri, semâ ve deverân hakkındaki düşünceleri ile başta Halvetîler olmak üzere Mevlevîlerin de tepkisini çekmişti. Yine Kâtip Çelebi’ye göre “*Derslerinin ekserisi sathîce ve basit idi. Çünkü akli ilimler semti ile âşinâlık peydâ etmemiş*”³⁹ bir şahsiyetti. Bunun için de, tefsir derslerinde akli ilimlere dâir yer geldiğinde, “*yazar felsefîlik yapmış*” der, felsefe ve mantık gibi akli ilimlerle uğraşanları iman dairesinin dışında kabul ederdi. Bunu ifade etmek için de:

“*Mantıkiler olur (veyâ ölü) ise gam değil,*

Kelâm-ı felsefe fülse değer mi?

Ana sarrâf-ı keyyis baş eğer mi?

Zirâ onlar ehl-i imân değil”⁴⁰ şeklinde beyitlerini okurdu⁴¹.

Kurnaz, çok muhteris, hitâbeti güçlü ve cerbezeli bir şahsiyet olan Kadızâde, bu yönüyle devrin siyâsî ve içtimâî anlamda bozulmuş olan şartlarından ve halkın bunlara karşı gösterdiği tepkilerden istifâde ederek, bütün bu buhran ve dejenerasyonun sebebinin şeriatın uzaklaşma şeklinde göstererek, kendisini şeriatın hâmisî kabul etmiş ve olumsuzlukların faturasını da tarikatlara kesmiştir.⁴² Bir çıkış yolu arayan halk, Kadızâde’nin bu yöndeki sözlerine teveccüh göstermiştir. Kadızâdenin niyetini sezen ve bâtınî ilimlere vakıf olan mutasavvıflar ise ona mesâfeli davranarak, cehâletini anlamış ve istihfâfla mukabelede bulunmuşlardır.⁴³ Kâtip Çelebi’ye göre, Kadızâde’nin yukarıda belirttiğimiz suçlamalarda bulunmasının temel amacı, “*muhâlafet et tamınırsın*” anlayışını kendisine düstur

deyi kullandığını, bu isimde bir zâtın bulunmadığını bildirir. Bkz. Kâtip Çelebi, Mizânü’l-Hak fî İhtiyâri’l-Ehak, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, 155.

38 Kâtip Çelebi, Mizânü’l-Hak, ss. 142.

39 Kâtip Çelebi, a.g.e., ss. 141; Muallim Cevdet, Mekteb ve Medrese, haz.: Erdoğan Ertüz, Çınar Yay., İstanbul, 1978, s. 85.

40 Kâtip Çelebi’nin Mizânü’l-Hak fî İhtiyâri’l-Ehak isimli eserinin Orhan Şaik Gökyay tarafından yayınlanan baskısında (s. 111) bu dördünlüğün mısralarının yeri değişik olup şu şekildedir: “*Kelâm-ı felsefe fülse değer mi? Ana sarrâf-ı keyyis baş eğer mi? Mantıkiler olur (veyâ ölü) ise gam değil, Zirâ onlar ehl-i imân değil*”.

41 Kâtip Çelebi, a.g.e., s. 141.

42 Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 356; Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, s. 126.

43 Mehmed Murad, Târih-i Ebu’l-Fâruk, V, 301.

edinmesidir.⁴⁴

Sonunda, Kadızâde emeline ulaşır ve şöreti, iktidar iplerini henüz eline almış bulunan IV. Murad'a kadar ulaşır, iltifatlarla mazhar olur. Bu sırada padişaha memleketin durumuna dâir manzum bir kaside⁴⁵ ve *Tâcü'r-resâil fî menâhici'l-vesâil* isminde bir layiha sunar.⁴⁶ Padişahın idâreyi kontrol amacıyla aldığı sert tedbirlerden olan kahvelerin kapatılması ve tütünün yasaklanması gibi uygulamaları bir fırsat olarak değerlendirir. Bu doğrultuda tütünün haram olduğuna dâir kendince aklî ve naklî deliller bularak içtihadta bulunur.⁴⁷ Bu konuda kendisine itirazda bulunanlara da,⁴⁸ “*haramlığı kat'î olarak sâbit olmadığı takdirde padişahın yasak etmesiyle terki lazım olup, terk etmeyenlerin vaktin padişahının emrine uymamaları sebebiyle katilleri vâcibir*”⁴⁹ şeklinde kurnazca bir cevap verir. Bu durum, siyâsî açıdan IV. Murad'ın da işine gelmektedir. Neticede bütün bunların verdiği rahatlıkla fikirlerini daha rahat söyleme fırsatı bulurken, cehâletinin bir göstergesi olarak daha da ileri giderek, devlet büyüklerine bile fütursuzca sözler söylemekten geri durmamıştır.⁵⁰

44 Katip Çelebi, a.g.e., 141.

45 Bu kaside, “Hâb-ı gafletten uyan ey âl-ı Osman bilmiş ol, Aç gözün elden gider taht-ı Süleyman bilmiş ol” matlâıyla başlar ve memleketteki sosyal yaraları dile getirir. Buna göre İstanbul zevk ve safâ sürerken taşrada halk sefâlet içerisinde. Kaside için bkz. Ali Emiri, “Kadızâde Şeyh Mehmed Efendi'nin IV. Murad'a Sunduğu Kaside”, Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası, yıl: 2, sy., 14 (30 Nisan 1335), 276-282.

46 Ahmet Yaşar Ocak, bu eserin İbn Teymiye'nin es-Siyâsetü'l-Şer'iyye isimli eserinin Kadızâde tarafından yapılan tercümesi olduğunu söyler. Bkz. Ocak, Kadızâdeliler Hareketi, ss. 215-216. Vecdî İbn Teymiye'nin es-Siyâsetü'l-Şer'iyye isimli eseri, kamu hukûkunun bir özeti mâhiyetinde olup, anayasa, idâre, genel kamu, mâliye hukûku gibi konuları ele alır. Bu eser, “Siyâset” adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz. İbn Teymiye, Siyâset (es-Siyâsetü'l-Şer'iyye), terc.: Vecdî Akyüz, Dergah Yay., İstanbul, 1985. Vecdî Akyüz, Kadızâde Mehmed tarafından yapılan tercümenin direk İbn Teymiye nüshasından olmayıp, onu “Mi'râcu'l-iyâle ve minhâcu'l-adâle” isimliyle özet olarak ilk tercüme eden Âşik Çelebi Pir Mehmed b. Ali (öl. 979/1572)'nin eserine bazı şiir ve fikra ilâve edilerek yapıldığını ve bazı nüshâlarında isminin Nushu'l-hukkâm ve sebebü'n-nizâm şeklinde olduğunu söyler. Bkz. İbn Teymiye, a.g.e., s. 7.

47 Naimâ, Naimâ Tarihi, VI, 2719; Uzunçarşılı, a.g.e., III/1, 356.

48 Kadızâde'ye yapılan itiraz şu beyitle özetlenir:

Halkı men eylemeden sana ne girer ne çıkar?

Vâiz! Yoksa duhan (tütün) ile kırâmet mi kopar. Bkz. Naimâ, a.g.e., s. 2719.

49 Naimâ, a.g.e., s. 2719; Heyet, “Osmanlı'ya Bakış Kültürel Soğuma ve Kadızâdeliler”, Büyük Türk Klasikleri, V, 36; Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, 126.

50 Kadızâde'nin bu tür konuşmalarından birini devrin tarihçilerinden Naimâ şöyle nakleder: “Meclisinde hazır bulunanlar can kulağı ile dinlerlerdi. Ve halc uygun olarak söz gelişi edip, “Hoca Nasrüddin çift sürerken küçük öküz hareket ettikçe büyük öküzü dövermiş, niçin diye soranlara, büyük öküz işaret etmedikçe küçük öküz hareket edemez” şeklinde hikayeyi nakle-

B. Üstüvânî Mehmed Efendi

Üstüvânî Mehmed Efendi, aslen Şam'lı olup, memleketinde birisini öldürdüğü için kaçarak İstanbul'a gelmiş ve Ayasofya Camii'nde direk dibine oturup somaki direğe dayanarak vaaz ve nasihatta bulunduğu için "Üstüvânî" diye tanınmıştır.⁵¹

Kadızedelilerin en cerbezeli ve riyâkarı olarak tanınan Üstüvânî Mehmed Efendi, kısa sürede saraydan sohbetini dinleyenler vasıtasıyla padişah hocası Reyhan Ağa'nın dikkatini çeker ve onun hâmilîğinde has odada yaptığı sohbetler neticesinde, *Padişah Şeyhi* olarak her tarafta tanınmaya başlar. Neticede kendisiyle aynı düşüncüyü paylaşan Sultan Ahmed Camii vâizi Şeyh Veli, Çavuşzâde, Köse Mehmed, Süleymâniye vâizi Şeyh Osman ve Çelebi Şeyh gibi zevât ile birlikte hareket ederek İstanbul'un bu büyük camilerinin kürsülerinden tarikat erbâbına karşı halkı tahrike sevk edecek vaazlar yaparlar.⁵² Kaşık kullanmayı bid'at kabul ederek yasaklar, gördüğü her yerde resimlerdeki insan figürlerinin gözlerini bozarlar.⁵³ Aynı zamanda bu vâizler grubu, devlet erkânına da dil uzatmaktan geri kalmamışlardır.⁵⁴ Bir öğrencisi tarafından vaazlarının kaydedilmesi şeklinde ortaya çıkan ve temel olarak ilmihal konularını içeren "Üstüvânî Risâlesi"

dip, büyükleri yerinde, mecliste hazır olanlardan niceleleri sıkılıp utandılar. Hatta bazı bilginler kalkıp, "dayak ve zorla kürsüden indirelim" deyu hücum etmek istediler. Şeyhülislam Kadızâde'nin düşmanı iken "yeri değıldir, padişahın huzurunda edepsizlik doğru değıldir" deyu mâni olmuşlar". Bkz. Naima, a.g.e., III, 1223.

51 Naimâ, a.g.e., V, 2091; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 359; Yurdaydın, "Kadızedeliler", Osmanlı Devlet, 252; a. mlf., İslam Tarihi Dersleri, 128; Gölpınarlı, Mevlevîlik, 160-161; Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, 76.

52 Naimâ, a.g.e., V, 2091-2092; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 360; DGBİT, II, 37-38; Yurdaydın, "Üstüvânî Risâlesi", AÜFD, Ankara 1969, X, 71; Sakaoğlu, Necdet, "Kadızedeliler-Sivâsiler", DBİA, IV, 368; Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, 97.

53 Yurdaydın, Kadızedeliler, s. 252.; Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, 128.

54 Bu vâizlerden biri olan Çavuşzâde, devrin şâir Şeyhülislamı Yahyâ Efendi'nin: "Mescidde riyâ-pişeler etsün ko riyâyı Meyhâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyı" şeklindeki, tasavvufta çok sık müracaat edilen sembolik dilin kullandığı dizelerinden dolayı onu küfürle ithâm etmekten çekinmemiştir. Bkz. Naimâ, Naimâ Tarihi, V, 2093; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, III/1, 360. Şeyhülislam bu dizelerle aslında bir yandan tasavvufa karşı olan sevgi ve bağlılığını dile getirirken, diğer yandan, o devirde selâtin câmilerinin kürsülerini işgal eden Kadızedelilerin ikiyüzlü ve menfaatperest yönlerine de dikkat çekmiştir.

ismindeki eserinde,⁵⁵ dönemin tartışma konularından deverân, teğannî, ezanın makamla okunması ve resim gibi konuları da ele alır. Çeşitli kitaplardan yaptığı nakillerle raks ve deverân yapılan toprağın üzerinde namaz kılmak câiz değildir fetvâsını verir.⁵⁶ Bu sebeple de onun zamanında tekkeler yıkılarak toprağı denize dökülmeye başlanır. Üstüvânî, resmin haram olduğu fikrinden yola çıkarak, “Bir kimse bir ecnebî kimsenin evinde bir sûret görse gözüünü bozmak câizdir”⁵⁷ demiştir.

Kısaca belirtmek gerekirse, Üstüvânî döneminde Kadızâdeliler hareketi doruk noktasına ulaşmıştır.⁵⁸

C. Vâni Mehmed Efendi

Memleketine nispetle Vâni şeklinde şöhret olan Mehmed Efendi, Tebriz ve Karabağ’da tahsilini tamamladıktan sonra, Erzurum valiliği sırasında yakın diyalog içerisinde bulunduğu,⁵⁹ Fazıl Ahmed Paşa’nın davet ve sitayişleriyle İstanbul’a gelir. Valide Sultan Camii’nde başladığı vâizlikten, kısa sürede IV. Mehmed’in gözüne girerek padişah hocalığına kadar yükselir. Viyana seferinde ordu vâizi iken, savaşın zaferle sonuçlanmaması nedeniyle Bursa’nın Kestel kazasına sürülür ve burada 1096/1685’de vefât eder.⁶⁰

Vâni Mehmed Efendi, kendisinden önceki Kadızâdeliler zümresinin bütün temsilcileri gibi, devletin nüfuzunu kullanarak tarikatlara saldırmış, tekkelerdeki cehrî zikri susturmaya çalışmıştır. Vâni Mehmed Efendi’nin karşısında mutasavvıfları temsil eden Niyâzi-i Mısri, onun padişah vasıtasıyla neler yaptığı

55 Hüseyin Gazi Yurdaydın bu risâlenin çeşitli nüshalarını inceleyerek tanıtmıştır. Bkz. Yurdaydın, “Üstüvânî Risâlesi”, AÜİFD, X, Ankara 1969, 71-78.

56 Yurdaydın, a.g.m., 76; Ahmet Refik, Osmanlı’da Hoca Nüfuzu, 78.

57 Yurdaydın, a.g.m., 78.

58 Ocak, Kadızâdeliler Hareketi, 221.

59 Konyalı, İbrahim Hakki, Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, 551.

60 Müstakîmzâde, Mecelle, vr. 433b; Bursalı, OM, II, 50; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyiât, sad.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1977, 31-32; Kamil, Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi, nr.: 4519-4522, IV, 325; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 146; a. mlf., Osmanlı Tarihi, III/1, 417; Gölpınarlı, Mevlevilik, 166-168.

hakkında şunları söyler: “*Vanî, Sultan Mehmed’e yaklaşma imkanı bulunca, Sultan Mehmed, camide, mescitte ve tekkelerde bulunan bütün zikir ehlini cehrî zikirden kesti, zikir ehlini darmadağın etti. Zikir yerlerini boşalttı. O kadar ileri gitti ki, zikir nûru insanların kalbinden tamâmen sönmeye yüz tuttu.*”⁶¹ Bursalı Mehmed Tahir, Vanî Mehmed Efendi’nin, müslümanların kalplerinin tevhîdine hizmet edemeyen bir kişi olduğunu söyler.⁶²

IV. Birgivi Mehmed Efendi ile Kadıızâdeliler Arasındaki Bazı Farklar

Kadıızâdeliler olarak bilinen yukarıda zikredilen kişiler, her ne kadar Birgivi Mehmed Efendi’nin yolundan gitmiş olduklarını iddia etseler bile, aralarında zihniyet, amaç ve eylem olarak farklılıklar bulunmaktadır. Bu konuda bir çok madde yazılabilir ancak, tespit edebildiğimiz en temel farklılıklardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Birgivi, meseleyi ilmî platformda ele alarak, başta *Tarikat-ı Muhammediyye* olmak üzere, yazdığı eserlerle düşüncelerini ortaya koymaya çalışmış, devlet erkânı arasında tanıdıkları olmakla birlikte tarikat ehline karşı siyâsî baskı yolunu denememiştir. Kadıızâdeliler ise bu konuda bütün nüfûzunu kullanmışlardır.

2. Birgivi’nin yaklaşımında, bozulmaları düzeltmek fikri (ıslah) çerçevesinde, genel anlamda bir iyi niyet ve samimiyet varken, Kadıızâdelilerde, ıslah görünümünde yıkıcı-yok edici, alaycı, aşağılayıcı, insanların duygularına hitabeden basit ve yüzeysel bir dil ve yaklaşım göze çarpar.

3. Birgivi, tahsil edilen ilmi, yükselme ve dünyalık bir maksat veya şöhret amacıyla kullanmamış, aksine şöhret olduğu bir dönemde İstanbul’u terk ederek küçük bir kasaba olan Birgi’ye giderek ilim

61 Aşkar, Niyazi-i Mısri, s. 99; Kara, Tekkeler ve Zaviyeler, s. 101.

62 Bursalı, OM, II, 50.

taliplerine faydalı olmaya çalışırken, Kadızâdeliler “*muhalefet et meşhur olursun*”⁶³ fehvâsınca yükselmenin ve şöhretin yollarını aramış ve ilmi bu yolda kullanmışlardır. Naimâ, bu konuda Kadızâdelilerin, “*acaba şöhret sahibi olmak için gök kubbeyi ne yüzden gümbürdeterek ve yüksek makamlara erişmek yolunu ne suretle bulsak*”⁶³ zihniyetinde olduklarının bildirir.

4. Birgivî Mehmed Efendi, her ne kadar akli ilimler okumamışsa da, şer’î ilimlerde kendisini çok iyi yetiştirmiştir. Kadızâdeliler ise, akli ilimlerden bihaber oldukları gibi, nakli ilimlerde de, Birgivî seviyesine ulaşamamış mutaassıp kişilerdir.⁶⁴

5. Birgivî, görev yaptığı halde kassâm-ı askerî iken aldığı paraları îade edecek kadar bırakılmı haramı, şüpheli olandan bile uzak dururken, Kadızâdeliler rüşvet şebekesi kurmuşlardır.

V. Sonuç

Farklı fitrat ve istidâtta yaratılmaları nedeniyle insanları tek bir düşünce, anlayış ve yaşayış etrafında toplamak mümkün olmadığı gibi, bu fitrat farklılıklarına ilâve olarak, başta Kur’an âyetlerinin bir kısmının müteşâbih olması gibi nedenlerden dolayı insanların aynı din anlayışı, bir başka ifade ile somutlaştıracak olursak mezhep ve meşrepte olmalarını beklemek mümkün değildir. Bütün beşerî ideoloji ve dinlerin çok sayıda fraksiyon ve mezhebi olduğu gibi, bütün ilâhî dinlerin de mezhepleri vardır. Bu farklılık bir zenginlik ve rahmet olarak kabul edilmiştir. Bu realite göz önünde dururken, bir mezhep ve meşrebi diğerinden üstün telakki etmek ve bunun fanatikliğini yapmak tarih boyunca bir çok problemlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Makalemizde ele aldığımız Kadızâdeliler hareketinde de görüldüğü gibi bu zihniyetin, başta Halvetîler ve Mevlevîler olmak üzere sûfileri suçlayarak ve hatta din dairesinin dışına çıkmakla suçlayıp ortaya attıkları fitneler bir çok insanın haksızlığa uğramasına, tekkelerin yıkılmasına, yazma eserlerdeki minyatürlerin

63 Naimâ, a.g.e., VI, 2720.

64 Uludağ, Süleyman, İslam Düşüncesinin Yapısı, Dergah Yay., İstanbul 1999, 68-69.

bozulmasına, toplumda kamplaşmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Zira Kadızedelilerin dini ıslah ve bidatlerden kurtarma adı altında ortaya koydukları kavli ve fiili bütün çabalar devrin ulema, meşayih ve devlet adamını etkilemiştir.

Ne zaman idari bir zafiyet olsa, mezhep ve meşrep çatışmaları yanında rüşvet, torpil, liyakatsiz idareci atama gibi ahlakî seviyesizlikler ortaya çıkmıştır. Haricilerden Kadızedelilere ve hatta bir takım günümüz modernist yaklaşımlarına kadar bütün dinî-fikrî çatışmaların da yine bu dönemlerde tezahür ettiğine şahit olmaktadır.

Kadızedeliler hareketi de Osmanlı devletinin idârî sorunlar yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Ancak söylemlerine fikrî referans olarak kabul ettikleri Birgivi Mehmet Efendi ile aralarında ilmî ve ahlakî açıdan çok büyük farklar bulunmaktadır. Birgivi Mehmed Efendi, aklî ilimler okumamış ve gerekliliğine inanmamış olsa da, kendisinden sonra gelen bir çok âlimi etkileyecek şekilde dinî ilimlerde iyi yetişmiş, her şeyden önemlisi düşünce ve fiillerinde samimi bir âlimdir. Ancak onun hatası, yüzyıllardan beri İslam coğrafyasında ortaya çıkan yanlışları bir anda düzeltebileceği zannına kapılmasıdır. Onun takipçisi olduklarını iddia eden Kadızedelilerin Birgivi ile buluştukları tek nokta yanlışları düzeltme (ıslah) düşüncesidir. Ancak zihniyet ve niyet açısından birbirleriyle tam ters istikamette hareket etmişlerdir. Birgivi'nin usul açısından yanlış olsa da samimi bir yapısı varken, Kadızedeliler toplumdaki bozukluk ve bulanıklıktan istifade ederek şahsî menfaat temin etme yolunu seçmişlerdir.

Kaynakça

Akkaya, Hüseyin, XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Görülen Fikir Hareketlerinde Kadızedeliler-Sivasiler Tartışması", *Osmanlı*, Editör: Güler Ercen, Ankara, 1999.

Aksoy, Hasan, "Birgivi (Birgi'li) Mehmed Efendi", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1977.

Dr. İbrahim Baz

Ali Emirî, “Kadıızâde Şeyh Mehmed Efendi'nin IV. Murad'a Sunduğu Kasîde”, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, yıl: 2, sy., 14 (30 Nisan 1335)

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisâtındaki Yeri*, Scha Neşriyat, İstanbul 1992.

Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfûzu*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

Aşkar, Mustafa, *Niyâzî-i Mısrî*, KB Yay., Ankara, 1998.

Baz, İbrahim, *Abdülehad Nûrî Hayatı Eserleri ve Görüşleri* (Basılmamış Doktora Tezi) Ankara, 2004.

Bursalı, Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmet Remzi Akyürek-Miftâhu'l-Kulûb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* (Haz : Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Basımevi, Ankara 2000.

Çapanoğlu, M S. “Dördüncü Murad Devrinde Fıkıhçı Yobazların Dâvâsı” *Tarihten Sesler*, c. I, sy., 2(Şubat 1943).

Çavuşoğlu, Semiramis *The Kadizâdeli Movement: An Attempt of Şerî'at-Minded Reform in the Ottoman Empire*, (Basılmamış Doktora Tezi), Princeton University, 1990

Çavuşoğlu, Semiramis, “Kadıızâdeliler”, *DİA*, İstanbul 1988.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyât*, sad.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1977.

Demirci, Mehmed “Birgivî ve Tasavvuf”, *İmam Birgivî*, yayına haz: Mehmet Şeker, Ankara 1994.

Emrullah Yüksel, “Birgivî”, *DİA*, İstanbul, 1992.

Fiğlalı, Ethem Rûhi, *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri*, İzmir 2004.

Gölpınarlı Abdülbâki, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992.

Gündoğdu, Cengiz “XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münâsebetleri Açısından Sivâsîler-Kadı-zâdeliler Mücâdelesî”, *İLAM*, c. III, sy., 1, (Ocak-Haziran 1988).

Heyet, “Osmanlı'ya Bakış Kültürel Soğuma ve Kadıızâdeliler”, *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul, 1994.

İpşirli, “Çivizâde Muhyiddîn”, *DİA*, İstanbul, 1993

Kamil, Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi*, nr.: 4519-4522.

Kara, İsmail, “Birgivî Mehmed Efendi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yay.,

İstanbul 1996.

Kara, Mustafa, “Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih-Medeniyet-Kültür*, İz Yay., İstanbul, 1996.

....., *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergah Yay., İstanbul, 1990.

Karagöz, Mehmet, “Osmanlı Fikir Hayatında Kadızâdeliler”, *Türkler*, Edit: Komisyon, Ankara 2002.

Kasım Kufralı, “Birgivi” *MEBİA*, İstanbul, 1994

Katip Çelebi, *Mizânu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak*, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

Kâtip Çelebi, *Mizânu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü)*, sad.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 2001.

Kâtip Çelebi, *Fezleke-i Katip Çelebi*, İstanbul 1287.

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul, 1960.

Lekesiz, M.Hulusi, “Osmanlı İlim Zihniyeti: Teşekkülü Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *Türk Yurdu Dergisi*, c. XI, sy., 49, (Eylül 1991).

Lekesiz M.Hulusi, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.

Hulusi Lekesiz, “Kadızedeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhyâ Hareketleri”, *Türkiye Günlüğü*, sy.: 58 (Kasım-Aralık, 1999)

Lewis, Bernard, *İslâm'ın Siyasal Dili* (Çev.: Fatih Taşar), İstanbul 1992.

Mayer Hans George, “İçtimâî Tarih Açısından Osmanlı Devleti’nde Ulemâ-Meçâyih, Münâsibetleri, *KAM*, yıl: 9, sy., IV (1980)

Mehmed Murad, *Tarih-i Ebu'l-Fâruk*, Matbaa-i Amidi, İstanbul 1329.

Muallim Cevdet, *Mekteb ve Medrese*, haz.: Erdoğan Erüz, Çınar Yay., İstanbul 1978.

Müstakimzâde, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Nesebi ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, KB Yay., Ankara 2000.

Naimâ, Mustafa Efendi, *Naîmâ Tarihi, (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hülsâât Ahbâri'l-Hafikâyn)*, çev: Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yay., İstanbul 1967.

Nazmî, Muhammed, *Hedîyyetü'l-İhvân*, (Osman Türer tarafından hazırlanan doktora tezi olarak hazırlanan tahkikli metin), Ankara 1982.

Ocak Ahmet Yaşar, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, yıl: XVII-XXI/1-2, (1979-1983), Ankara 1983.

Öngören, Reşad, *Osmanlılar'da Tasavvuf (Anadolu'da Süfîler, Devlet ve Ulemâ-XVI Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000.

Öztürk Necati, *Islamic Orthodoxy, Among The Ottomans In The Seventeenth Century With Special Referance to The Qâdı-zâde Movement*, (Basılmamış Doktora Tezi), Edinburg Üniversitesi 1981.

Pakalın, M.Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (I-III)*, MEB Yay. İst., 1993.

Sakaoğlu Necdet, “Kadızedeliler-Sivâsiler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994.

Şeyhî, Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ*, haz.; Abdülkadir Özcan, İstanbul, 1989.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul 1980.

Türer, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.

Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, Dergah Yay., İstanbul, 1999.

Unan, Fahri “Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhâlefet: Birgivi Mehmet Efendi”, *Türk Yurdu*, sy., 36, Ankara 1990.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.

....., *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1988.

Ülgener, Sabri F., *İktisâdî Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul 1991.

Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (Süfîler Devlet ve Ulemâ), Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2001.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “Kadızedeliler (Fakılar)”, *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul 1988.

....., “Üstüvânî Risâlesi”, *AÜİFD*, Ankara, 1969.

....., “Düşünce ve Bilim Tarihi (1300-1600)”, *Türkiye Tarihi 2: Osmanlı Devleti (1300-1600)*, yayın yönetmeni, Sinâ Akşin, İstanbul 1988.

....., *İslam Tarihi Dersleri*, Ankara 1971.

Zilfi Madeline C., “The Kadızâdelis: Discordant Revivalism in Seventeenth-Century Istanbul”, *Journal of Near Eastern Studies*, 4 (1986), çev: Hulusi Lekesiz, “Kadızedeliler: Onyedinci Yüzyıl İstanbul’unda Dinde İhyâ Hareketleri”, *Türkiye Günlüğü*, sy.: 58 (Kasım-Aralık, 1999)

KADIZADELIS AND IMAM BIRGIVI

Our article's subject is "the differences between Kadizadelis and their ideological references Imam Birgivi. Kadizadelis is a ideological ang religious movement that brought up sewenteenth cuntry. Scholarships, statesmen and most of people have been affected from this movement.

However, in the conclusion from investigates, we can say that Imam Birgivi is very straightforward man in his all of opinions and behaviours. Maybe, his mistake is to try to smooth misunderstands and wrong practices brought up for a long time as alone and quickly. Nevertheless, while Kadizadelis have criticized sufis and bidats at the same time have aimed to gain advantage and power.

Key words: Kadizadelis, Imam Birgivi, Bidat.